

ЛАБУД ДРАГИЋ

СЕЛО

сказаније

Стрпљиво чекајући ове познате гласове, кућа је мировала цело лето. Топот коњских копита, звецкање потковица, праћено фрктањем, истеривањем мушице из ноздрве, и одмах затим кидање травки и слични покрети који одају присуство, као и једва чујно, дубинско срзавање, негде из нутрине, из груди, неким гласом суздржане снаге, пуне озбиљности и блискости... – биће први знаци који ће јој удахнути живот. Овим оглашавањем, коњи као да пријављују долазак. Свеједно има ли кога унутра. Доспели су, а онај ромињави звекет поводаца или тихано рзање најављују да ће се пробудити успавана душа куће; и сваки други знак запахнуће је мирисом дарова и речи с којима улази дух добродошлице! Коњићу претовареном намирницама обрадоваће се кућа: и њему и коњовоцу, чекајући некога од укућана који доноси гласове и дарове издалека.

Друго је напуштена кућа: из ње је побегла *гуша*.

Знало се шта бива с њом:

Најпре се у њу усели тишина, коју само продубљује монотono грицкање сипца док се оглашава из дубине греда и тешке јапије.

Полагано и неуморно рије кроз грађу, као да је сва вечност његова.

Кућа је задуго чекала да се на њој огласе двери: да најпре танано процвиле, мало шкргутну, па јакну пре него багламе, под тежином терета који држе, почисте плесан рђе, па ће у следећем отварању запевати јасније и веселије.

Узалуд ће чекати онај део тебе, што је заувек остао тамо, неће ли иза тога уследити први, тешки очев корак. Сва се кућа од њега љуљне, затрепере оканца на прозорима.

Првим окретом, прстеном шарке, клизнуће пазухо багламе стварајући глас добродошлице. Описаће четврт круга и сваку деоницу на шаркама обојиће посебним тоном, друкчијом нијансом. Кликтаје младог ороза ће повремено прекидати промукло крештање зарђалих кука, док се врата не „разраде”.

Потом ће пропевати неким особитим полетом, као да осунчани дах севера с Лијевна силази с тим звуком и испуњава кућу ведрином.

Не, неће то бити они кораци.

Најпре ће долазник одгурнути двери да уђе светлост и загледати као непознат простор није ли се унутра уселила каква незвана утвара, није ли се штогод нагнездило у вишемесечној тами...

Пред овим гласом као да би сва кућа наједном проговорила и пропевала.

Потраје ли тишина подуже, ако се у њу усели глувоћа, привући ће разне станаре. Најбоље је ако је најпре открију тице и населе се јатом. Таква кућа се огласи као *јатара*. А кад је јато напусти и тице нађу згодније склониште, у њу се угнезди паук и нађе да му је ту најзгодније станиште; за пауком се оснажи мрак, а с мраком се настани страва, а за њом слепи мишеви ноћни злodusи... Дању... пољски миш за собом намами змију. И сова се осмели у сумрак да завири унутра, а за њом буде и какве прикривене пратње и кућа постане зборно место сасвим новог друштва. У позно доба ноћи гласнуће се отуда. Тада се у кући и око ње згусне мрак, и појаве се први знаци уклетог места.

Понекад, у позну јесен, груне ветар и одигне штицу са најгорњег реда, при шљемени, и ту стане уливати вода у доба кишних месеци, нарочито после Светога Луке, покупи чађ с таванског зида и црним браздама ослика дуваре. Тавански штук се потпришти и на њему се покажу мапе непознатих континената, докле почне капати па све убрзаније, те очас набрекну подови и греде, као и сва дрвена грађа: све се нацибри, закисне и прозукне, а сва тешка јапија појми влагу и нагло почне трулити, те се стане подавати и гигати...

Једнако крене да се љушти карта и осипа малтер, а и поднице угњију; ако се и просуше за сувих дана, постану порозне и крте као свако ишћијало дрво, а око куће се већ почетком првога лета дигне коров. Зовка удари из темеља: она је најгласнији весник пропадања... Потом зајашу автуга и ламутина и стану је полако освајати, а с њима и црни трн, глог и шибље свакакво, паламида и веље зеље.

Таква је најпосле била кућа Роганска, сва мрка, од црних штица, па иако је, кажу, некад давно, била склопита ко кутија, са

прозорима на четири стране света, да се из ње се могла ухватити зора, као и залазак сунца. Цијела наша чета, која је вазда, па да ће за пет, имала преко стотину пушака – окупљала се, и не једном, у њој! Цаба им било, у тој су се виранији ројиле злоковарне речи и ликовали зли језици. Била је у селу велика тјеска, па су се надали да ће пакошћу и злбом истиснути слабије и себи окомотити. Иако су били силовити и горопадни, а заједљиви и пакосни – ишчиљеше најприје они. Ено их, не виде се. Доскора је живио онај илави њутро, губаве душе је био, а приликом гризла га је и јевтика цијели вијек, но ми то нијесмо знали вједомо – знао је ће ко лежи у гробљу, ама у главу, сад више ни њега нема. Све је надјачала трава. Изједначила. Нестаде и јунака и кукавица... и слабих и јаких, и благословених и проклетих... а из свакога гроба расте травка какву је ко за живота стекао...

Ишчиље село.

Понекад од куће не остане ни камена. Не остане ни темеља. Једно време се држи оно закопно, четвртасто место па временом и оно нестане и изравња се са околином.

Од савардака понекад траје округло дно, баш као да је онде стајао какав велики чабар, и оно зна да потраје на падини, да се одржи. Ето, нека барем траје то место, на коме се понекад дигне питома трава, па нека она приповеда о тим гласовима који су туда жуборкали кроз неколико поколења, или нек приповеда о оном диму са огњишта и пари која се вила изнад котлића и нестајала у кубету, испаравала у нигдинама небеса као и душе укућана што су некуда ишчезле...

Што се онда чудиш где су наше повеље, царски укази, потврде и признања: достојанства и титуле; где су наше буле царске, документа и наше књиге староставне?... Кад, ето, ни камен на камену не оста, кад, ето, све затрави – све се у хлорофил прометнуло и најпосле у огњу нестало. Па шта иштеш и тражиш, горски, на гори кукавче?!...

Брзо се испреде прича како су мајстори били гладни, а газда поган, да им је претио, заповедао и брецао се на њих, као на најгору служинчад, да их је вређао и псовао, да се ругао њиној одјећи и обући.

„Ви, да сте мајстори не бисте се вукли у тим трањама, имали бисте барем цијелу торбицу за алат! Прође вам прва недјеља у пропитивању и ишчуђавању:

А ну, ће је висак!?!...

Нема ни ливера! А је ли код тебе шквадра!

Оно глијето окаљенога врха... Оно за натписе и уклесавање година?.. Виђе ли га ће?

Остаде ли код тебе?...

Не играј се, немој ми руку откинути, сад ћеш за њега ићи на крај свијета да га донесеш.

Тако се они припремају за зидање, загријавају се и развлаче посао, мере премеравају, нишане и багателишу материјал, гледају на оне гомиле шкале као да је пред њима глиб; роге се и нешто шупоре, а видиш лијепо није им до рада, но само развлаче. А сваки дан оће цицвару, оће ракију и каву (*џо-нам-двоје-никад-не-раздвајај*) и онај главни каже: „То ме не питај! Но точи! Точи докле у њој има!...”

А ће ми је онај лапис што њиме кончим? Нема ми ни глијета за ћоше...

Друкчије је њино вријеме, друкчије наше. Њима је кућа где год бану. Највећа им је радост да је граде, а стало им је да градња што дуже траје. Па кад скину кошуљу с рогова и укуцају последњи ексер у шљеме сневеселе се.

Куд ће сад? Где ће сад посла наћи? Какву ли ће сад рану кушати, каквога ли новог газду трпети?...

А тек с овим беху изишли на карар. Таман и он бјеше стекао повјерење и схватио да озидати кулу није исто што исплести плот, или саставити савардак. Кула оће дунђера, а ови се показаше тако. Знали су јој лице и сваки буцак у њој прије него су загребали темељ.

Цркву да и не спомињемо. У цркви треба сву васељену саставити и судбине свеколикога људскога рода исказати, и васкрсење нашега Господа приказати да буде свакоме знано и јасно.

А с почетка их је грдио:

Тако је кад немате спреме за алат... но нећу вас ја учити како се алат чува, ако то ви досад нијесте научили.

Но га увијате у кожухе и избуцане просјениле плетиваче, пола га успут погубите. Немате ни снаге ни скопости. Код мене сте се први пут лијепа љеба најели, а мислите да сте дунђери који знају манастире волтати.”

Па им је приговарао на ваљаност оклесана камена:

„Нађосте сагорео и измрзао камен који се сам од себе дроби и просипа, све сама дрозга и прпа, претвара се у шодер кад га довати маца, изанђала изгорелина, па прсне на први удар чекићем; оно што је вјековима у дугим зимама измрзавало, а после у врелим љетима горело, па се само од себе троши и сасипа, умјесто да нађете мајдан камена здравца, који је био сакривен и од мраза и од сунца. А овај ваш је пун земље, растаче се још у зиду дроби се и круни ко свака прлина.”

Терао их је да разваљују, па изнова да зидају, налазио замјерке, драмао у рани и гледо у зрно гра, казиво да су некакви ромејски војници са тридесет зрна шенице прелазили дневно и по тридесет

километара, а *што је колико оговде до Брскова*, да у свакоме оброку, кад се све сабере, има ока, а да је то превише и за једнога вола! А кад је чоек пресит, клоне му тијело, задријема ум, успава се свака предузимљивост и скопост. Само да га оставиш да куња и да прежива. Причало се да је пазио на сваку мрву љеба, а да су се мајстори дуго суздржавали, докле им је отров гњева прекипео: није више у њиним прсима и лубинама било мјеста трпљењу, па су се латили челичних глијета и сваки пут кад би чекићем по њима ударили, кад би челична шпица направила бразду у стени и избила мрвицу, или печину камена, са снопом љутих варница, уследила би и клетва, у којој се тражило да Господ Бог, отац свега видимог и невидимог, који и сад мотри на сваку влас њихову и сваку мисао тајну и јавну, да Бог са газдом поступи као што они овај камен и ове печине од њега избијају и у прах претварају.

А бивало ја да се и на мање мајстори љутну, лако је мајстора опатрнути. Доста је било да му, колико је за дебљину оног зидарског конца, којим се кончи темељ, ако му је за толико мање налио у цкленицу, или га криво погледо, или му није оставио крајку – а мнозина су вољели крајку – или се због неког погрешног питања газдина ударио чекићем по прсту – одма је јед што се таложио у њему изагонио и кроза зубе циједио клетву, и шиљком глијета у камен затуцо!

Ако би се мајстори прозлили од глади и умора, нијесу се суствезали да прокуну и грађевину црквену, и да кажу све што им на ум падне, иако су углавном били трпељиви, и на неправду приправни, себе убеђујући да је најбоље све овоземаљске неправде Богу оставити, па ће он знати шта ће с њима и њиховим починитељма. Негде је на глаткоме лицу Дечана, усред некога камена који на свијет гледа, а високо стоји под стревом, неки неимар, сиромах, глијетом поручио, ето и на тој царској лаври, да је гладан. А онај који је клео и у камен затуцао, тај је то оставио на унутрањој страни, ђе се двије руке зида састављају, па нека његова клетва једе грађевину изнутра, и разара, као опака болест.

Нико не може да прокуне као глађу сморен и увређен мајстор.

Ко је икада питао куд су нестали неимари великих храмова, где су њихове мошти, где благословене руке – често изотуцаних и осакаћених прстију – што су умећем и мајсторством задивљивале нараштаје?...

Лако је озловриједити мајстора, ништа лакше, а он се напуни поганих мисли свакакве пизме и отрова па може бацити проклетство и опоганити цијели пород... Мораш бити пажљив с мајсторима...

Све су то имали на уму домаћини кад би разматрали намеру о градњи куће, и суздржавали се од материјала из опустелих и

порушених грађевина. Бјежали од угашена дома и утрте куће чији су житељи изумрли.

Па зар ћеш од такве куће у ову нову камење узиђивати?!...

Ако је у кући праснуо гром, па нек је и цела остала, па нек је само неколике штице у зубље исцепао, било је доста да се повуче фамилија, макар и у плетер, у савардак или појату, само даље од громобитине.

Вреди ли зидати на згаришту?

Да ли је место на ком је сагорела кућа прочишћено огњем? Јесу ли сагореле пухови и мишеви? Јесу ли побегле утваре и демони? Где су уходе, потказивачи из доњих светова, или треба копати темељ на другом здравом месту?

Знали су стари мудријаши које је опогањено мјесто и склањали се од њега, нарочито ако је оскрнављено каквим безбожничким чином, злочином, издајом, кривоклетством, а знали су које је кућиште опогањено неправдом, припремањем каквог рђава наума, превјером или прекомерним псовкама. Ако су ту изговаране многе рђаве речи, мјесто је нечисто. Пе нек је кућа била сазидана сва од тесаног станца, није се могла задуго одржати.

Бежало се и од мјеста на коме је изгорела кућа!

Зазирали су људи од градње на згаришту.

А фамилија којој је дом плануо некако би се усправила и како је који дан одмицао, све више је излазило ствари које су сагореле. На крају, више нису ни знали шта је сагорело, а шта од почетка нису имали већ су замишљали да имају, па је ето и то што је толико жељено или замишљано да ће се једном стећи на крају отишло у дим. Лако је за то. Чинило им се да су им сагорели и снови. Јер у оној старој кући било је нешто што их је хранило невидљивом снагом, а ноћом крепило непознатом силом. Спавали су слатким сном, а устајали сити некакве среће и чудесног испуњења, причајући једни другима комадиће снова, који беху пунији и важнији од садржаја њихових живота.

Сад им се чинило да и онај пепео неким посебним миром мирише, и да се у њему још познају ужарени лучеви чворови и да задуго сјаје чудесним, унутрашњим пламом.

А онда би, неочекивано, однекуд дошли прекори и погрде:

Сагорела им кућа, кажеш! Ма шта је у њој могло сагорети, да ми је знати?!...

Шта је изгорело до црвоточна јапија и сагњила слама?

Не вјерујем да је у њој била ни шака зрна у плеви.

Ништа у њој није било доли немаштине и глади.

Сувозидина Крста Тодорова стоји ко да је јутрос испод конца, ко да је малопре с ње склоњен ливер и шквадра и могао би одмах

на порез ставити вјенчаницу и дизати рогове, а ено је више од стотину и педесет година: гола, без икакве покривке, изложена муњама и сњеговима, сунцу, граду и кишама...

Преко стотину и педесет година јој има, и још се држи као да су је јуче оставили мајстори...

А Стојанова кула?!...

Ено је, сасула се у гомилу, из ње ударио ламућак, трње и аптовина, иако је зидана малтером и све тесаним каменом на врсту.

Далматинци, толико хваљени, уложили су сва знања у њу, а на улазу је био волат као на манастиру и ено доскора се држао, док се просуо онај централни камен, на коме је била исклесана ружа, колико славски колач, а тако мајсторски – па... ни да си је оштрим глијетом у маслу изрезао!...

Стојан је био и сам вичан мајсторијама и мајсторе је надгледао и пратио да им се не поткраде грешка, сам водећи рачуна о свему. Сав је његов алат био свагда исправан и сложен, сортиран и вазда у сигурној сувоти. Сјечива бритка: како велике, тако и мале секире, као и оне тесрске, и брадве и косијери, па све друге алатке: тесле, скобле, дубачи и цапице, да не спомињемо глијета, блање шаралке и шарамане... све му је било вазда оштро, исправно и спремно.

Узалуд!

Само Бог зна чија је потоња.

Сви фале праведника, а знам их на десетине, да се утријеше и истражише.

А ено, колико харамија, и пуштахија, и безбожника што им се двори блистају и веселе!...

Свака нова кућа оће ново мјесто и нову грађу; нови камен здравац из осојне здраве литице, или из дубока мајдана, да би се одржао, и да би добрим здрављем и чељад сачувао...

Одувек су људи чували предања и знали шта ваља шта не ваља. Из рушевине нико није зидао нити се једном утуљено огњиште икада више обнављало на томе месту.

Можда су њрви досељеници нацли сѣганициѣа, њнезда и уљанике дивљих ѣчела, али кад смо ми досѣели, осим неколико бумбарациѣа и осинака, и на сѣоѣшине љадних очију – нијесмо нициѣа груѣо заѣекли, казивао је Каро Драгин, одговарајући на бајке о меду и млеку.

Бивало је некад, казивали су људи, да неко засече стабло у гори и покаже се да је шупље и пуно челињег саћа и меда који се на дну, под теретом све нових и нових наслага, стврднуо да га можеш у кришкама сјећи. Па кажу: пала му сјекира у мед! А од млијека није

било ни трага докле ми не запатисмо наше живо. Можда су мислили на крда дивокоза...

О томе како се није могло прићи ниоткуд: улаз идући уз реку, био затворен језером, па да је тек иза језера било мало равнине под цветном ливадам, а онда и оно затворено прстеном шикаре и клокочевине или: било језеро, а мањи део поред језера ливада, па се према планинама, као прстен, дизала непроходна шума и ситногорица.

Веровали су да су главни памтиоци и власници свеколиког сећања. И да они, само они памте оно што је вредно памћења, а да остала светина лута и заговара се трицама. И мишљаху да људи трају онолико колико их има у њиховом памћењу. Зато су неке људе заборавили као да нису никад ни постојали. Тако су изгубили из вида неколико мудрих попова, неколико оновидаца и далековидаца, који су пратили људске грешке и слабости људске природе, па указивали на њих.

Упркос свему, наше село никад није било жалосно. Напротив: може се рећи било је питомо, имућно и поносно. Зборили су да смо Мала Спарта. Једино нисмо имали краља, али се некима дух његов привиђао. Видели су трепераву фигуру, лебдећу и праву, с прозраном сребрном брадом, с мачем у руци. То је био онај њихов славни Краљ. Важније од свега – село беше вазда весело! Расуто по прибрежјима, по брдељцима и главицама, по грабинима уз реку или скривено у увалама, било је увек веће него што би се у први мах могло помислити и није се никад дало једним погледом обухватити.

И баш кад би помислио да му је ту крај, наишао би на неку увалу у којој се димио кров и почињао нови заселак.

Таман кад би намерник помислио да му се није могуће разабрати у пољанама скривеним заравнима, које су се смештеним на пропланцима и терасама, правећи чаролију лавирината, и скровитих места, прелазећи из једне заравни у другу, спуштајући се косим падинама у питоме дочиће, или се косим терасама пењући на степенасте подине заклоњене самониклим грмљем леске, граба, кленовине и дивље трешње, погдекад глога и црног трна, те бреста или јасена...

Пред оним ко би се запутио дубље, отварале су се нове пољане, и пропланци... Показивали би се нови долови, заравни и гувна, сакривени предели који су нудили невиђене лепоте географских облика, колико и раскош растиња у складном, очаравајућем односу шумарака и пропланака, а ту негде у близини увек је жуборио бистар поток, и кроз жубор вреоца оглашавали се косови, шеврљуге, и повремено славуји, а могла се уочити и сјеница, те креја и жуна огњеног перја.

Прочуло се једном да ће доћи неки страشان поп с ножицама и свакоме за кога се докаже да је псовао Бога одсећи барем вршак, ако не и пола језика. Али кад је стиго, висок и наочит, питома и озарена лица, ишчилеше страхови, па се и они који су се повукли уз гору повратише, те су му с великом преданошћу крцали орахе и брали купине, све онако му шакачке доносећи на великим листовима лопура, или на одваљеним дубоким липовим корубама, или у својим прегрштима.

Прије тога правдаху се да не псују онога најважнијега Бога, који је тамо неђе у даљини, или горе у васиони, већ само ове наше обичне, као што је овај, на пример, на кога се позива Пајо Совкин, или онај у кога се куне Миго Станушин, све зборећи као у шали:

„Е, тако ми њинога Бога и тије лакрдија!...”

Све је то је бивало у шали; само је покојни Сарапчић, кад се вратио из Америке и најавио *леворуцију*, само је он имо и узречицу и псовку у једном: *Бем њи Госџога!* Како би нагласио важност онога о чему је у заносу причао, падајући у ватру, као да је би главни учесник догађаја о коме је у жару казивао – као у причи о јунаштвима некога Саичића – оног што јапанског самураја напола пресјече у двобоју: *Бем њи Госџога!*, а то је могло сам један ђенерал царске Русије, именом Јаков Бакланов, само је он том позлаћеном ђенералском шашком неког чеченског убојника у трку расекао, како је знао по руски пофторит: *оџи њлећа го сегла! Бем њи Госџога!*

Нарочито изненађење чиниле су заравни, скривени долови и подине на прибрежјима, а све у заталасаним подножјима великих гора. Орнице, вртови, лучњаци, лазине, пољане, долови, дочићи и доли...

Нијесу само наши гајеви и дубраве били велико благо нашега краја, штитећи нас од ветрова и снежних олуја, већ срећа његова беше и у скровитом положају. Склоњено од прометних путева, скрајнуто са сваког важнијег правца, до њега се није могло узгред доћи, случајно залутати... Нигде, кажу људи, нигде на свету није тако здрава и питома тишина. Највећа богатства мјеста бјеху не такнуте и питке воде, а име сваког извора било је и његов знак препознавања, његово место међу изворима.

А опет, сваки намерник својим појављивањем чинио је да се његов долазак памти као важан догађај и да се та недеља, месец или година спомињу по њему. „*То је оне љодине било кад је дошо Луџиво черџац и њродо Воисаву њроџорели сач!*” тврдећи да је то штит римскога цара.

Штит римскога цара! казивали су с дивљењем.

Ако су се у свету збивали неки важнији и већи догађаји, до нашег села стизаху само слаби одјеци, пригушени и измењени. Све је било много далеко од нас.

Село је расло неосетно.

Најпре су ницали савардаци, па куће, а грађе је било свуда: јелове колико и дубове, камена, и песка у изобилју, а клак су правили сами – с том вештином су доселили овамо. Сва грађа била је ту где су и додигли. Како су је секли тако су ширили имања.

Али – временом су то увидели и неки житељи – поменуте врлине биле су уједно и велика мана села, и наслутили су да би га једнога дана могла појести тишина. Зато су певали и дозивали се из свег гласа, а потом, свако за себе, бројали одјеке. Али кад би нападао велики снег, повећала би се и чујност, село би се смањило, заравниле би се све увале, доље, јаруге – и нестало би под снегом растиње и жбуње што је упијало гласове, те би се чујност увећала толико да се с краја на крај могло чути како чија мачка преде; једнако је било могуће разабрати удаљен шапат, те је свако морао пазити шта говори.

И та тишина у један мах постаде највећи узрок неспокоју. Знали су да остатак света ништа неће знати о њима; а ако је неко некада о њима ишта и чуо, сад би знао да је затрпано снегом, и самим тим избрисано са мапе живих насеља.

Зато им треба дати неки знак, макар ноћу преко звезда, или песмом, и хорским повицима не би ли, макар одјецима, макар јекком, некако до њих дошао абер.

Зато су понекад намерно правили буку како се не би сваки шум чуо и зато су у неким кућама започињали громке песме, од којих би у врховима на глатким странама и каменитим падинама попуцали дебели наноси снега.

И кренуле би лавине уз хуку, орљаву, буку судњег дана, купиле све са тла па и велико стење кршиле гору ломећи све пред собом.

Од свих је најјача била она из Бијелих Точила. С Прослопа, са Ластве из стругова што су је изазивали браћа Лисови, Ландупи и Бургије, понеки Чечур и когод од Милинковића. Нико од њих није читао свете књиге, а да јесте, знали би одакле потиче легенда о трубачима. Само је један од њих, пловећи једном на рад преко океаниа, чуо како су неки у древној старини, дувајући у трубе, срушли зидине утврђенога града Јерихона. Истина, у томе им је онајвише помогла тамошња курва звана Рава, или Рахаба, већ како ко тумачи језик и имена древних књига. Овај морепловац је, по повратку, једном испричао окупљеним рођацима причу о Јерихону и предложио им да је и сами испробају, убеђујући присутне да би и они сложном дерњавом могли покренути лавину, или ако

би сложно запјевали, тако да звук из њихових грла крене у висине к Точилима.

Је ли то била случајност или утицај њихове песме – није утврђено, али лавина се ненадано откинула с врха Бијелих Точила, као кад низ лист хартије склизне сув цукар, па се саспе на онај сужени крај, као на грло левка. Тако се и ова снијежна маса свом силином сасула низ глатке врлети, сјурила се у уска ждријела и уз силови-ту хуку зауставила у кориту реке, која је тренутно пресахла. Тада су браћа похитала онамо и у припремљене вреће вадиле пастрмку из оцеђених вирова и плићака и задуго би се цакови мрдали док би они стигли да је пригају, усољавају и дижу на таван, а око њих се окупљале мачке омамљене мирисом свеже рибе, хватајући се канцама за чакшире, пентрајући се уз пустахије да се домогну пле-на, док су их они невољно отресали, повремено им бацајући кома-диће изнутрице.

Недуго потом опет би наступила тишина, да се чуло обртање воденичког кола и свак је могао замислити окретање млинског ка-мена преко сувог зрневља и како се у хладној воденици шири мирис свежега млива. А кад би све жито исцурило из коша, горњак би стао да млати на празно и могао је свакога часа склизнути с поста-ве, ако се не би нашао неко да заустави воденицу.

Нијесу нам били непознати свакакве скитнице, али баш уочи прве Швабе посукаше се видовњаци и гатари.

Појавише се однекуд нечесови лугари, пољари, шикучија, милиција, финанси, комисија и свакојаки лутори, а најприје се прочу Туро Вуладинов јер је проносио узнемирујуће гласине, најављивао зла времена. Тумачио је и снове. Уосталом, ако није било никога да му исприча сан, Туро је казивао свој, а првом намерни-ку кога би срео у каквом кланцу, у бобији или у планини, обратио би се речима: Сниво сам те ноћас!

Бог зна где је Туро могао сновати, кад се гуткало да он никад и не заспива, осим можда у ходу и да се једанак обреће на више мјеста, да је здуач и сјеновити анатемњак.

Иако су о њему кружила противречна сведочења, у понечем су била и сагласна: казују да је био повисок и кракат, испараног гласа, штркљав и у струку танак, подламајући се у ходу и покре-тима, прилазио је ситним, кротким корацима – више подсећајући на снебивљиву и посрамљену госпођу, која са видном суздржано-шћу приступа каквом важном скупу племенских главара, неголи на потомка хајдука. А оним гласом шкрипећим лако је знао уни-штити пажњу слушаоца и у њему отанчати свако стрпљење и вољу за слушањем, па чак и пробудити неку врсту одбојности, док су му сијере очи шарале, као на тигању, исијавајући неку неугодну зраку

која је у садејству са оним крештећим гласом гонила слушаоца да се удаљи.

А неки веле – кад би га из даљине смотрио, подсећао је на кућног паука зовимог *йуџник* и држе да је велики грех повредити га, камоли згазити, јер тај *йуџник* најављује правог путника, који к нама долази, па ако овог повредимо и ономе ће се нека невоља на путу десити и к нама неће стићи; не само да је подсећао изгледом својих танких а дугачких удова него и целом појавом, поготову гледан са стране, из села, како промиче понад њиве у правцу куће, с препознатљивом бојом одеће: бојом оскудне и посне земље; све нешто вегдо и просјенило на њему беше, тадаци неки. Други причаху да на њему није било драма сала, нити икаква меса, но сами власци и жиле које држе кости да се не проспу, и у вратном дијелу тих власца си могао избројати барем седам, а наниже између тих жила жљебови облепљени прамењем више мртве неголи живе косе; пролубљен и проплоштен, очију у којима бјеше само траг негдањег живота.

Такав опис одговара ономе стању у каквом је виђен након сужањства, пошто га је, тако измученог вишегодишњом глађу у логору, додатно придавила и *џињаолица*.

Само захваљујући здрављу и снази, наслеђеној од предака – а држала га је у свим данима живота – преживео је и Нађмеђер. Неки су умрли на самом путу, и не видевши логора. И пут до тамо бјеше страданије невиђено.

Самаштеније збораше обичан свет, саблажњен појавленијем његовим, мада учењаци изнесоше на видело да је његов долазак предвиђен још у староставним списима и на моменте дат тако верно да би се само слеп и дерзновен човек усудити дао да то не призна, и као доказ нуде опис које нам је оставио Никодим дијак:

Узрасџом йовисок и йокучен, а сџивом смеран, а йоїледа вегра и некад радосна џихе нарави; оџиџронос и реџковлас, мало йоїлещњивеле џаве, возрасџом висок и смед; кроџка и смерна взора, очију врљавих (или реџићемо кварних, баџ какве је имала он Јаковљева Лија, йонекко каже и Леа, а йовиџе свеџа и блиска му йо крви, џачније сесџра, од ујака!) као у барама зејџина с брадоју невеликој и џусџој же; крајеви брадни јако димом окаџдени, или уз фурни џривећели, или џак јакоже крајеви реџова крављих, йросџим језиком сказано на службу сељано некњџжевним. Весма йожуџели крајем јако код журналисџа и фељџонисџа чарџијских, во времја нововераца и иних верских йокреџа.

После двије године глади и чамотиње у Нађмеђеру, одакле је побјега послуживши се најпростијом, а онајвише коришћеном преваром, носећи мотику преко рамена као да се упутио у поља

на рад. Наставио је до првих звезда и прве изнемоглости. Пре расвита наставио даље, не растајући се од мотике. Успут га је сустигла *шйањолска трозница*, догонећи га до смртнога прага, тањећи му животни конач до невидљиве паукове нити. Такви су махом били повратници из Нађмеђера.

И тада му се намјестило да прозире у будућност и да гата.

Нотњо и јутром стале су га опседати визије. А снио је и сне. Баш како је у књигама светим сказано!

И младићи ваши видјеће уйваре, и сйарци ваши снйе сне!

Пре тога је био више сличан нашим пјевунима, преко чибука загледаним у далеке векове – унапред и уназад. Разумевао је истину у временима која су одавно прошла, да је тренутак садашњи само варка, а будућност се не може проверити, као да и не постоји. Али зато је постојала вера и нада да ће се до будућности доћи. А његова будућност тога врелога дана имала је само једно име: вода.

Онај познати извор, под буковим омаром, сад је садржао у себи све што је Туро могло ставити у реч *живоий*. Било је у слици тог извора и више од живота. Ту је сад становао сам Бог!

Липсавао је на сунцу, једва змогао скопости да добауља до првог лада, а требало му је да превали још стотину корака до извора. Кад се дохватио воде, а жега малаксала – тако се и њему живот почео враћати. Као биљке које савену и осуше се, падајући у стање привидне смрти, како је учењаци зову: *анабиоза*, тако се и он полако подизао и враћао у живот. Како је сасвим зашло сунце, ковјеснуо се и опоравио сасвим. Сад му је ваљало наћи какву колибу, где би му дали комадић хлеба или заватку сурутке, или ишта, да отрпе уста и остави душу.

*

Било је напуштених делова села на које нико није обраћао бажњу. Нарочито горе испод Мртвице, око Црквине и Мацурског гробља. Све док су почели долазити људи напредних схватања жељни чистог ваздуха и здраве природе. Пре њих нико ту није хтео ни куповати ни градити. А они нађоше да је то понајлепши крај и прионуше да зидају на кућиштима. Али тек што се око навикну на нове куће почеше долазити гласови да њихови власници више не газе овим светом.

И амо иза нашега гробља био је крај са кућиштима зараслим у аптовину.

Нису се у томе крају могле одржати живе, а и ако их је некад било није се у њима задуго могао одржати ни смех ни славска песма, нити радост икаква, јер беху на погледу гробљу.

Још је понеко у селу памтио речи минулих стараца, а они су опомињали да тамо где се у почетку није одржао живот – не треба наново ни започињати. Њихово уверење, засновано на искуствима прошавших нараштаја, као и на њиховом властитом, било је да је тај део села од самог почетка настао на погрешном месту – јер се одатле видело гробље.

Тај део надгледали су мртви, и можда су га желели само за себе, да их подсећа на земаљске дане.

Али појавили су се људи са научним умом, с памећу којој је основа прорачун. Они су овакве ставове прогласили празноверицом. И почели су градити баш на том напуштеном делу који су надгледали мртви.

Научни умови, које је послао Комитет из Општине, имали су своје разлоге. Сав материјал је био ту. Није по њега требало силазити у корито реке или ићи у далеке мајдане, да би се десетине и стотине тона превукло на теглећој марви и људским леђима. Све је било ту. Чак је угаоно камење, такозвани хошници или *хоше*, било сасуто и све је стајало у гомилама зараслим у трње и шипраг. Али камење беше здраво, нетакнуто. Требало га је само извући из врежа купине, папрати и увитине, па поново сложити под конац, у правилан и чврст зид.

Поједини мештани су се такође ослањали на памет, али на своју. А то њихово разумевање ствари изгледало је овако:

Ако то камење, првобитно сазидано, па потом заклоњено крововима, није донело срећу својим првим станарима, неће ни овима. Ако су једном њихови станари изумрли, изумреће опет. Толико се деценија у тим обзиданим кубацима таме и празнине гомила некаква стрепња, брига, сичија, али понајвише, и пре свега – пакост и мржња на ближњега свога, па онда страх и злоба, а за њима су пристизале болештине и проклетства какве никакве свеће ни тамјани нису могли растерати.

Разумљиво је, те душе изумрлих станара сундају се око ранијих станишта, а понеко их угледа у виду привиђенија, док обилазе и бране своја огњишта, или вребају одатле да се изврши нека правда. Наизглед беспомоћне, али утолико злобније и пакосније, те душе су упорне, истрајне.

Зато сам се дуго питао зашто је долазио Мајкут. Шта је он тражио и у виду привиђенија опет залазио у наш крај?... Допало му се, зар, наше мјесто, те се у њему родила жеља да га преуреди?...

(Њега је, као и патролу Фрања Ферјанчића из Бјеловара, најпре сачекала група Радојице Војиновића из Жупе Никшићке па их на договорени знак пропустили у бусију коју је држао Миго Кршикапа.)

Или је имао јасну замисао како да нас потефтиши и истреби, па му се измакло за длаку... И отишо с том жалком далеко...

Али како су логичари наступили тако су се и духови померили и кренули ка насељеним засеоцима. Ту би се гнездили испод стреха, по таванима, у атулама, претварајући се да су пухови или слепи мишеви – а било је јасно ко то ноћу тарака и изгрће чађ испод вјенчаница.

Неки су се најпре сетили белог лука, али било их је који су посегли за модерним хемијским средствима.

Ништа није помогло. Мртви су били у предности. Знали су да ће они који их прогоне, подстакнути илузијом која се зове живот, доћи пред њихов суд да одговарају за своје дрскости. Знали су да је свака битка са њима унапред изгубљена, а свако омаловажавање су кажњавали превеременим искључивањем из живота целих фамилија, понекад и читавих заједница. Свако наметање правила са упориштима у земаљском праву или науци, за њих је била увреда највишег реда. Зато су били немилосрдни и појављивали се понекад у по дана. Или се оглашавали скривени у грмљу или каквој горућој купини.

У сутонима и првомрачјима, а каткад сасвим дрско још за виделице док су јасни трагови румени трајали на источним хридима – подстицали су утваре својих двојника, познатије као привиђенија.

Е, онда су се почели јављати гатари.

И више се није знало ко је ко у нашем селу.